

Nació i identitat. Elements d'una aporètica política

JORDI SALES I CODERCH

Universitat de Barcelona i Societat Catalana de Filosofia

Dubravka Ugresic, l'escriptora croata, autora d'*El Ministeri del Dolor*, un testimoni lúcid del drama dels Balcans, afirma: «la gran por és la por de ser exclòs». Exclòs vol dir ser 'tancat a fora'. Si quedar tancat a fora ens fa por, és, naturalment, perquè creiem i vivim en el sentiment que un dins habitable ens pertany. La vida se'ns situa en la realitat o en l'imaginari en un interior, on s'està millor, on s'està protegit, on l'existència humana és més càlida, les nostres vides són més fàcils. No entendrem mai res del que es juga a l'entorn dels debats actuals sobre les identitats si no aconseguim les claus que ens permetin entendre d'entrada per què el que s'hi juga és viscut amb tanta intensitat. Cal alguna cosa així com una fenomenologia exacta de la densitat de la pertinença; contràriament, el que no s'entén mai és per què a l'entorn d'aquestes qüestions es lluita amb tanta intensitat. La parella protecció-exclusió ens pot guiar si de veritat volem sortir d'un cercle bastant fatal: una fredor en les descripcions de les diferències i els recursos a fanatismes i alguns altres termes morals per tal d'explicar els conflictes. Certament, les designacions o els simbolismes identitaris són fruit d'uns fets accidentals, contingents, que es remunten a un moment en què són utilitzats pels uns per dir qui són els altres i apropiats pels uns per tal d'autodesignar-se. La identificació d'un nosaltres font d'obligacions de proteccions mútues i exclusions dels altres és una acció política o potser l'acció política bàsica. Com que la política mateixa té el caràcter bifront de Janus (M. Duverger), és, per una part, llenguatge, dret i raó, i, per l'altra, violència, potència i passions. Cal, doncs, una aporètica, això és, la comprensió de per què els conflictes fonamentals sorgeixen com a tals conflictes fonamentals. El treball conceptual que demana aquesta aporètica no és gens fàcil. Cal corregir constantment simplificacions que amaguen violències i la possibilitat retòrica de la seva repetició. L'índex d'aquestes notes és ple de termes a corregir i nocions a introduir —la claredat desitjada únicament sorgirà si ens esforcem abans a no deixar-nos res.

Parlaré, doncs, dels punts següents: 1. La nació-Estat, invent de l'aventura europea. 2. L'invent europeu de la humanitat cosmopolita. 3. La noció de jocs d'identitat europea. 4. El fort caràcter polèmic de la posició cosmopolita. Les realitats excloses per la protecció universal. 5. La publicitat de les posicions i l'elaboració retòrica d'innocències.

1. LA NACIÓ-ESTAT, INVENT DE L'AVENTURA EUROPEA

Zygmunt Bauman —el sociòleg de la postmodernitat, el pensador de la modernitat líquida—, en un assaig que aquest any 2006 ha estat traduït al català: *Una aventura anomenada «Europa»*, afirma: «La cultura d'Europa no té repòs, viu de posar en dubte l'ordre de les coses, i de posar en dubte la manera de posar-les en dubte» (p. 20).

Tot el brillant escrit de Bauman traspua una autocomplaença amb la recerca indefinida, l'aventura, la transgressió, la rebel·lió prometeica, la incertesa, la inquietud, l'angoixa i el dubte com a paradoxals senyals d'identitat del que no en té: «nosaltres els europeus som potser l'únic poble (com a subjectes històrics i actors de cultura)», afirma, «que no té cap identitat, cap identitat fixa o que es consideri i es cregui fixa». Segons Bauman, els europeus respecte a la nostra identitat hauríem de parlar així: «no sabem qui som, i encara menys sabem en què podem arribar a convertir-nos, ni què podem arribar a descobrir que som». La qüestió que ens vol plantejar Bauman és si estem en el moment actual al final de l'aventura europea: «després de segles i segles de vida, se li estan acabant les forces, a l'aventura europea?» (p. 35); «Tornaré a formular la pregunta següent: s'ha acabat el temps històric de l'aventura europea, el temps en què Europa era una aventura?» (p. 51). La resposta d'aquest interrogant és imperativa amb la força d'un *cal*: «Es pot argumentar, d'una manera enèrgica i convincent, que *Europa necessita més que mai recuperar el seu caràcter aventurer*. I que aquest planeta, on conviuen milions d'europeus privilegiats i benestants al costat de milers de milions de pobres i desemparrats, *necessita més que mai una Europa capaç d'embarcar-se en aventures: una Europa que miri més enllà de les seves fronteres, una Europa disposada a criticar la seva intolerància i el seu egocentrisme, una Europa que s'esforci per superar els seus límits territorials i alimenti el desig de transcendir les seves circumstàncies i, pel mateix preu, les de la resta del món; una Europa encarregada de complir una missió universal*» (p. 51-52). L'aventura europea, aquesta inquietud tan imprecisa i difícil de captar, cal que continuï, és una aventura urgent i imprescindible no únicament per a Europa mateixa, sinó per a la totalitat del nostre planeta. «Cal més que mai» se'ns repeteix amb tanta intensitat que desitgem, en conseqüència, captar el nucli, el motor, el nervi, la força que mou un moviment que és Europa mateixa, la desitjada i amenaçada continuïtat del qual es viu d'una mane-

ra molt imperiosa i urgent. La qüestió no és gens fàcil perquè ens cal captar un moviment que deriva com a aventura d'allò que *no té cap identitat*. Plantegem la dificultat amb tota la ingenuïtat possible: si no sabem ben bé que és, com sabem que el fet que es mogui és bo?

En un moment del seu escrit, quan Zygmunt Bauman s'encamina cap a la conclusió, ens dóna la clau de la possible força europea i la naturalesa de la seva nova missió: «Un dia, dos-cents o tres-cents anys enrere, Europa va inventar les nacions. A hores d'ara tot es redueix a inventar *la humanitat*» (p. 56). Aventura europea, les nacions-Estat, la humanitat. La fórmula del missatge de Bauman és ben senzilla: l'invent europeu són les nacions-Estat, la missió universal a inventar ara és la humanitat. Amb la senzillesa de la seva fórmula, Bauman ens dóna, com de passada, la datació de l'invent europeu de les nacions «dos-cents o tres-cents anys enrere»; això fa, doncs, entre 1804 i 1704. L'invent de l'aventura europea és l'Estat-nació forjat, segons Bauman, al segle XVIII. La datació de l'origen de l'invent europeu de l'Estat-nació és font de controvèrsies. En gros hi ha dues posicions bàsiques: Hermet, Walter Pohl (2001), «medievalistes» contra els «modernistes» (*print-capitalisme*).

2. L'INVENT EUROPEU DE LA HUMANITAT COSMOPOLITA (BAUMAN-HABERMAS)

Amb ajut d'un text de Jürgen Habermas de l'any 2001, Bauman precisa que l'invent és *un salt qualitatiu summament abstracte*. En efecte, Habermas raona sobre la situació actual de la manera següent: «Si aquesta forma d'IC es va originar, d'una manera summament abstracta, quan la consciència local i dinàstica va fer un salt qualitatiu i va passar a ser nacional i després democràtica, no seria possible que aquest procés d'aprenentatge continuï el seu curs?» (J. Habermas, *The liberating power of symbols*, Cambridge, Polity, 2001). Bauman, comentant la posició de Habermas, parla d'un altre salt qualitatiu, semblant al que va fer Europa al llindar de l'edat moderna. Tenim, doncs, en aquesta aventura sense identitat que fa el procés europeu dos salts qualitius que el constitueixen: l'un que resulta que és el salt patrimonial de la cultura europea, primerament nacional, després democràtic, segons la descripció de Habermas; i l'altre salt que *cal efectuar ara* i que Bauman postula fortament com a continuació de l'aventura, com a «exigència ineludible de les generacions actuals» (p. 56). Habermas ho descriu com una continuació del procés d'aprenentatge europeu. Hi ha un aprenentatge en l'aventura, un aprenentatge d'alguna cosa *summament abstracta*: la formació de la humanitat cívica i jurídica.

Aquest «primer» joc d'identitat europea, el de l'aventura baumaniana i el patriotisme constitucional habermasià, es deixa mostrar en l'esquema següent:

consciència local i dinàstica → Estat-nació (segle XVIII) → humanitat (segle XXI)
---

3. LA NOCIÓ DE JOCS D'IDENTITAT EUROPEA

El problema d'una ordenació dels diferents jocs d'identitat europea en una seriació qualsevol és complicat. Si ara donem com a «primer» l'esquema Bauman-Habermas, és perquè comporta la superació mitjançant l'aventura de formes anteriors en abstraccions posteriors. Aquestes abstraccions Estat-nació i humanitat s'interpreten com a resultants d'uns processos d'alliberament. Fàcilment hom comprendrà que, en la mesura que el que Habermas anomena un xic alegrement «consciència local i dinàstica» sigui reinterpretat com una font persistent d'identificacions, la dinàmica dels estats-nacions queda afectada i el pas difícil en l'aventura ha de preocupar-se de la seva viabilitat com a violència establerta abans de procedir cap a noves abstraccions. La qüestió és complexa i és en la base del malestar que va posar en relleu l'intent de Constitució europea. Per tal de dibuixar l'esquema d'una aporètica ara n'hi ha prou d'entendre el plural de jocs d'identitat europea i les agrupacions i les reagrupacions que sorgeixen arreu amb els mateixos materials que la linealitat de l'esquema Bauman-Habermas dona com a vectorials. Hi ha una Europa celta dels festivals i alguna cosa més que els festivals: uns Països Catalans, unes Savoies, unes Bavieres, unes Còrsegues, que exhibeixen la seva identitat europea una mica arreu amb la finalitat, des d'aquesta, com a arrel europea prèvia al jacobinisme, de rescabalar-se de la seva existència com a derrotats en la constitució dels estats-nació, aquesta abstracció que ara s'hauria de repetir com a humanitat. El joc de la identitat europea és un joc plural fet a la vegada de fantasies dels vencedors i fantasies dels vençuts. El seu material coexisteix amb la realitat històrica com una font constant d'identificacions.

4. EL FORT CARÀCTER POLÈMIC DE LA POSICIÓ COSMOPOLITA.

LES REALITATS EXCLOSES PER LA PROTECCIÓ UNIVERSAL

Tot semblaria indicar que, donada l'enorme dificultat que se'ns mostra per tal de continuar el que es dibuixa com a aventura europea, els esforços que es volen reunir per continuar-la haurien de ser reclutats des de tots els racons possibles de la vida europea amb gent provinent de les més diverses tradicions del que hagi estat efectivament Europa com un lloc constant de discussió. Si el combat és una perspectiva àrdua, caldrà comptar d'entrada amb tots els recursos possibles derivats de totes les famílies espirituals en què es diversifica com a pluralitat la problemàtica identitat europea. El que és preocupant, però, és que aquesta tasca es defineix en oposició a molts factors que són judicats com a pertorbadors en la vida europea i exclosos d'entrada de la missió que es defineix. També es determina en una oposició constant al dinamisme nord-americà, respecte al qual s'és hostil d'una manera sovint molt primària. De manera que ens haurem de preguntar si la verdadera fun-

cionalitat del que hem descrit com a primer joc d'identitat europeu (l'esquema Bauman-Habermas) és purament retòrica. Si ho és, i en la mesura que ho sigui, ens haurem de demanar: per a què serveix exactament quan aquest missatge arriba als ciutadans com a tals, en la seva dignitat de tals? Per tal d'adjectivar-la com sovint ella mateixa fa, definirem aquesta actitud o proposta com a *cosmopolitisme*. Robert Fine en un article de 2003 defineix el cosmopolitisme com «una manera de pensar que *es declara* contrària a tota mena de nacionalisme o fanatisme religiós, com també a les exigències econòmiques del capitalisme mundial. *Considera* que la integritat de la vida política contemporània és amenaçada tant per l'expansió universal dels mercats com per les formes regressives de rebel·lar-se contra aquest fenomen; *aspira* a reconstruir aquesta vida política d'acord amb una visió il·lustrada que preconitza les relacions pacífiques entre els estats-nació; *advoca* per la universalitat dels drets humans i la instauració d'un ordre jurídic mundial secundat per una societat civil igualment mundial» (Robert Fine, «Taking the “ism” out of cosmopolitanism: an essay in reconstruction», *European Journal of Social Theory*, núm. 6 [4], 2003, p. 451-470. Traducció castellana: Robert Fine, «Cosmopolitismo sin “ismo”: un ensayo reconstructivo», *Persona y Sociedad*, núm. 18, 2 [agost 2004], p. 239-262). Aquí se'ns diu que el cosmopolitisme és una manera de pensar que fa quatre coses: es declara contrària a..., considera la vida política amenaçada..., aspira a la seva reconstrucció..., advoca per... És simptomàtic del que volem fer veure que la primera cosa que serveix per autodefinir una manera de pensar sigui enumerar allò a què s'és contrari. A Espanya es mou una associació primerament anomenada Jóvenes contra la Intolerancia, ara Movimiento contra la Intolerancia. Semblaria, mitjançant un ús elemental de la llei lògica de la doble negació, que es tracta d'un moviment a favor de la tolerància; són joves que afavoreixen la tolerància, que la promouen. Si la definició és negativa, però, alguna cosa se'ns hi indica; alguna cosa molesta, potser, de cara a la convivència; la determinació abundant i fàcil, la denúncia, si no la cacera, d'intolerants s'ha fet primordial i ocupa el primer pla de la denominació perquè ocupa el primer pla de la consciència. Alguna cosa semblant passa amb l'actitud cosmopolita quan necessita determinar-se primerament per allò a què s'és contrari i no per allò a què aspira o que promou. Ulrich Beck, l'autor del Manifest Cosmopolita, parla així: «al projecte conservador d'una Europa petrificada en estats-nació en la qual cada país defensa la seva sobirania amb dents i ungles, o al d'una Europa cristiana que exclou altres religions, es contraposa el projecte d'una Europa cosmopolita. Això reflecteix una experiència clau de la *segona modernitat*, a saber, la religió cívica dels drets humans, que ja no està lligada a l'Estat-nació ni a la identitat nacional, i que s'aixeca contra els reflexos nacionals i ètnics». Europa conservadora, Europa cristiana, Europa cosmopolita: aquesta terna de possibilitats ens ha sorgit en el moment mateix de l'autodefinició del projecte cosmopolita com a difícil continuació de l'aventura europea (Bauman-Habermas-Fine-Beck).

5. LA PUBLICITAT DE LES POSICIONS I L'ELABORACIÓ RETÒRICA D'INNOCÈNCIES

Per tal de designar l'alteritat ideològica, la diversitat en una pluralitat de famílies espirituals, cal, certament, la contraposició; tampoc no cal fer gaires escarafalls si el llenguatge té en alguns moments alguna duresa. De tota manera, però, potser ens caldrà meditar fins a quin punt les simplificacions constants a què obliga la mimesi del llenguatge de la propaganda de productes de consum en què s'està endinsant el llenguatge polític acabarà per jugar-nos a tots una mala passada. *Si el lideratge s'ha de construir, promocionar i, en definitiva, vendre adulant els gustos d'un públic massificat, l'exercici d'aquest lideratge no podrà promoure la maduresa ciutadana, sinó que quedarà atrapat sobre els tics en què s'ha construït.* Fa prop de deu anys que Jacques Delors ho advertia: «La crisi de la política és tan profunda en els nostres països que els responsables naveguen sense vent. Ens manquen impuls, entusiasme, visió a llarg termini» (entrevista a *Le Nouvel Observateur*, 1997).

Fine i Beck parlen d'Europa des de la configuració d'un conflicte entre determinacions en què la seva proposta assumeix *la part innocent*. El que determina aquesta operació que fa Beck ho veurem més clar si formalment la repetim construint retòricament per contrast sigui *la innocència política dels estats*, sigui *la innocència espiritual del cristianisme històric*. Variant els termes, es pot parlar del projecte polític de maduresa ciutadana jurídica dels estats entrebancat sempre per les tensions pertorbadores dels vells conflictes crispats entre fonamentalismes religiosos i laïcismes del segle XIX. Es pot parlar, també, del projecte cristià de l'amor universal que suporta constantment recalitrants i histèrics particularismes polítics nacionalistes i fraternalismes internacionalistes ideologitzats i eteris. Tot consisteix des d'un punt de vista retòric a descriure el projecte que es vol afavorir en termes molt simples des de la seva funció bàsica i acumular adjectius contundents i -ismes més o menys «recargolats» en la descripció dels rivals. La proposta formulada sobriament i nítidament guanya netedat, reneix, es fa nova, moderna; i les alternatives contraposades descrites amb fórmules ben espesses i molt sobrecarregades esdevenen visualment encarcerades, caduques, velles, mortes.

Si l'alliberament «cosmopolita» s'ha de definir des de la confrontació, és que és un instrument de confrontació. Tractar els ciutadans europeus com a ciutadans madurs és parlar-los dels conflictes entre projectes que ells coneixen prou bé, no voler-los allistar a cap mitjançant *jocs de modernitats i elaboracions d'innocències*. Certament no és gens fàcil conservar sempre la *calma* davant de segons quines coses de l'actual escena política, mundial, europea, espanyola i catalana. Però cultivar constantment segons quin tipus de reacció potser no ens situa de la bona manera per fomentar la ciutadania activa de la qual es declara, o hauria de fer-ho, la captació de la ciutadania activa a favor d'un projecte. El *joc actors-seguidors* es fa molt complex, sobretot a causa que els hàbits personalitzats de participació no els tenim adaptats als grans nombres en què es mou actualment la vida democràtica de les societats avançades.